

Ю. С. ШЕМШУЧЕНКО, О. В. БАТАНОВ

Юрій Сергійович Шемшученко, директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, академік Національної академії наук України

Олександр Васильович Батанов, доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

**ЮРИДИЧНА НАУКА ЯК БУТТЯ ЛЮДИНИ
(до 75-річчя з дня народження члена-кореспондента НАН України
Віктора Федоровича Погорілка)**

Нещодавно юридична громадськість України відзначила 75-річний ювілей видатного вченого-конституціоналіста й педагога, талановитого організатора вітчизняної юридичної науки Віктора Федоровича Погорілка.

Життя, світоглядні переконання та наукові погляди Віктора Федоровича є віддзеркаленням часу, в який він жив та працював. В. Ф. Погорілко народився 12 серпня 1938 р. в с. Маринівка Сніжнянського району (з 1965 р. – Шахтарський район) Донецької області. Після закінчення середньої школи № 14 м. Сніжне він протягом 1956–1958 рр. працював слюсарем Військового заводу № 7 в м. Києві.

З 1958 по 1963 р. він – студент юридичного факультету Київського державного університету ім. Тараса Шевченка.

У 1963–1964 рр. працював старшим слідчим прокуратури м. Вінниця.

У 1964 – помічник прокурора Липовецького району Вінницької області.

Кінець 1964–1965 р. – секретар Липовецького РКЛКСМУ.

У 1966 – помічник прокурора м. Вінниці.

З вересня 1966 В. Ф. Погорілко розпочав свою наукову діяльність в Секторі держави і права як аспірант, а по закінченні аспірантури, з 1969 по 1973 р., працював молодшим науковим співробітником Інституту держави і права АН УРСР.

З 1973 р. він у Вищій партійній школі при ЦК КПУ (з 1988 р. – Інститут політології і соціального управління) як старший викладач, в. о. доцента, доцент, (1973–1988 рр.), в. о. професора, професор, завідувач кафедри радянського державного будівництва і права (1988–1990 рр.).

У лютому 1970 р. Віктор Федорович захистив кандидатську (тема «Роль місцевих рад Української РСР у здійсненні господарсько-організаторської функції радянської держави»), а в 1988 р. – докторську дисертацію (тема «Здійснення місцевими радами народних депутатів функцій радянської загальнонародної держави»).

У 1980 р. В. Ф. Погорілку було присвоєне вчене звання доцента, а у 1990 році – професора кафедри радянського державного будівництва та права.

На початку 90-х років В. Ф. Погорілко повернувся до Інституту держави і права НАН України і до кінця свого життя працював спочатку завідувачем відділу проблем законотворчості, а з 1993 р. – відділу конституційного права та місцевого самоврядування, був заступником директора Інституту (з 2001 р.).

Якщо все наукове життя В. Ф. Погорілка було пов'язане з конституційним правом, то становлення, розвиток та організація конституційно-правових досліджень в Україні були нерозривно пов'язані саме з іменем Віктора Федоровича. Майже в усіх наукових працях у галузі конституційного права за часів незалежності України: монографіях, дисертаціях, підручниках, навчальних посібниках тощо, відчувається рука професора В. Ф. Погорілка як автора, відповідального редактора, рецензента, наукового керівника або опонента. Важко знайти роботу з конституційної тематики, в якій не було б посилань на праці В. Ф. Погорілка. Проблематика конституційного права завжди була в центрі уваги наукових досліджень цього вченого та заснованої ним потужної наукової школи.

Варто зупинитися лише на деяких, фундаментальних проблемах теорії сучасного конституційного права, внесок Віктора Федоровича у розробку яких є безперечним, таким, що заклав магістральні шляхи розвитку їх дослідження на багато років вперед.

Як вже зазначалося, кандидатська і докторська дисертації В. Ф. Погорілка були присвячені конституційно-правовим проблемам функцій держави. Оригінальні концептуальні розробки, запропоновані вченим у докторській дисертації, не лише не втратили своєї актуальності сьогодні, а навпаки набувають особливого значення в сучасних умовах формування демократичної державності в Україні.

Саме функціональний, діяльнісний підхід до конституційно-правових явищ і процесів був предметом особливої уваги В. Ф. Погорілка. Ряд індивідуальних монографій, серед яких «Функции Советского общенародного государства» (К., 1980), «Местные Советы в механизме осуществления функций Советского

общепризнанного государства» (К., 1986), а також десятки наукових статей були присвячені актуальним конституційно-правовим проблемам функцій держави та органів державної влади, функціям Конституції, конституційно-правових норм та конституційного права в цілому.

Безумовно, сьогодні не викликає сумнівів те, що сутність держави проявляється через функції, які вона здійснює. Адже пізнання держави об'єктивно передбачає вивчення не тільки її статичної, а й динамічної, тобто того, як цей соціальний інститут живе, діє, змінюється, розвивається, як виконує своє соціальне призначення.

Значний внесок у становлення теорії функціоналізму в науці сучасного конституційного права зробив саме Віктор Федорович.

На думку Віктора Федоровича, актуальність діяльнісного та функціонального методу наукових досліджень конституційно-правових явищ та процесів, які відбуваються в Україні, зумовлена, насамперед, такими чинниками:

По-перше, новим типом української держави, яку проголошено суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою. Природно, що розкрити роль і значення цієї держави можна лише, або насамперед, через її діяльність і, зокрема, через функції.

По-друге, новою системою органів державної влади, які, на відміну від колишніх, традиційних, є одноособовими (Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, глави місцевих державних адміністрацій тощо), або являють собою лише вищі або центральні органи державної влади (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України). Лише системно-структурний аналіз цих явищ, який би здійснювався поза діяльнісного підходу, є малоефективним. Всебічне дослідження цих органів державної влади об'єктивно можливе лише через функції.

По-третє, істотно змінився зміст діяльності держави та ряду органів державної влади, які раніше були переважно символічними (парламент, уряд тощо). З'ясувати їх нинішню роль і значення, звичайно, можливо насамперед через функції як об'єктивні явища.

По-четверте, кардинально зміною ролі та значення Конституції та конституційного права у правовій системі та системі права. На думку Віктора Федоровича, оскільки конституційне право як галузь права є провідною галуззю в системі права України, слід наполегливо проводити думку, що й конституційно-правові відносини є провідними у системі правовідносин в Україні та відповідно провідні суб'єкти конституційно-правових відносин (народ та інші спільності, а також держава), та провідні об'єкти конституційно-правових відносин є пріоритетними суб'єктами й об'єктами у системі правовідносин в цілому.

Сучасне конституційне право України, писав В. Ф. Погорілко, відіграє особливо важливу роль у суспільстві та державі, виступаючи одночасно як загальновизнана соціально цінність (благом), так і засобом пізнання дійсності. На відміну від інших галузей права, положення норм цієї галузі права, конституційно-правові дослідження та конституційна освіта є важливими для кожної людини, незалежно від її політичних, релігійних й інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання та інших ознак. До того ж, на сьогодні конституційне право України виступає одним із основних чинників консолідації громадянського суспільства і розбудови демократичної, соціальної, правової держави.

З позицій сьогодення, вважає вчений, необхідно по-новому дивитись на сутність багатьох інститутів конституційного права. Переосмислення потребує й визначення поняття, розуміння структури, класифікація конституційно-правових норм. У своїх працях він послідовно проводив ідею про те, що конституційно-правова норма – це загальнообов'язкове правило поведінки або діяльності, яке встановлене або санкціоноване й гарантоване народом або державою, оскільки у даний час у деяких випадках конституції приймаються народом шляхом референдуму.

Серед актуальних проблем конституційного права, на думку В. Ф. Погорілкі, можна виділити й проблеми джерел конституційного права, зокрема, проблеми їх визначення та класифікації. Традиційний спрощений погляд на джерела конституційного права має змінитися їх визначенням як правових форм об'єктивізації волі народу або держави, які мають юридичну силу.

У силу цього, на думку В. Ф. Погорілкі, має змінитися погляд на конституційне право та його функції, які найбільш рельєфно виражають сутність і зміст цієї галузі, її призначення у суспільстві та державі, а також роль та місце у національній системі права. Вони виступають активним способом діяльності права, що виражається в утворенні, зміні та припиненні правовідносин, що є предметом конституційного права.

По-п'яте, вважає В. Ф. Погорілко, в сучасних умовах кардинально змінилися роль і значення конституційно-правової науки та освіти. Функції конституційного права мають вагомий вплив на функції конституційного права як юридичної науки та навчальної дисципліни, але ці юридичні категорії не можна ототожнювати. Якщо функції конституційного права впливають на відповідні суспільні відносини, то функції конституційного права як юридичної науки та навчальної дисципліни є напрямками і видами здійснення наукових досліджень і навчання, що спрямовані на вирішення поставлених перед наукою та освітою конституційного права завдань.

На думку В. Ф. Погорілкі, функціональний аналіз діяльності держави та права (їх динамічна спрямованість) сприятиме проникненню у природу різних конституційно-правових явищ, процесів та феноменів. Зокрема він був переконаний, що без функціонального аналізу неможливе вивчення будь-якого елементу системи політичної системи суспільства: держави, органів державної влади, політичних партій, місцевого самоврядування. Лише визначивши функції держави можна уявити, яку роль відіграють вони в системі суб'єктів політичної системи, в суспільстві взагалі та яке їх соціальне призначення.

На думку Віктора Федоровича, розробка проблем функцій держави зумовлена також і тим, що функції визначають організаційну побудову механізму держави. Структура будь-якої системи визначається її функціями. Безвідносно до аналізу функцій неможливо будь-що сказати про діяльність і ефективність структури об'єкта. Зміна функцій неминуче веде до зміни структури.

Він по суті одним з перших відійшов від властивої радянській науці спрощеної теорії функціоналізму, в основі якої по суті було визначення функцій держави, яка опосередкована функціональністю її структури. На відміну від цього підходу, В. Ф. Погорілко абсолютно справедливо вважав, що механізм державної влади охоплює її суб'єкти і об'єкти, способи, засоби та умови здійснення, та включав до цього механізму організаційний механізм (організаційні основи) державної влади: органи державної влади, державні організації та інші суб'єкти, яким делеговані повноваження зі здійснення державної влади; нормативно-правовий механізм (нормативно-правові основи) державної влади; інформаційний механізм (інформаційні основи) державної влади; бюджетно-фінансовий механізм (бюджетно-фінансові основи) державної влади; територіальні основи державної влади – територіальний устрій; матеріально-технічні основи державної влади; державні програми тощо.

Говорячи про значення поглядів В. Ф. Погорілка на функції держави і права з позицій сьогодення, вважаємо, що останнім часом, коли гостро постають питання євроінтеграції, стала знову актуальною проблема виявлення сутності і соціально-економічної природи функцій держави. У зв'язку з цим необхідно визначити, як названі процеси відбилися (чи здатні вплинути) на зміст такої державно-правової категорії, як «функції держави». Відповідь на дане питання є дуже важливою, зокрема, тому, що, якщо до кінця не розібратися в тому, як функціонує сучасна соціальна правова держава і як вона повинна це робити, нашій країні навряд чи буде можливо знайти шлях виходу з існуючої соціально-економічної ситуації.

Важливе значення мають запропоновані В. Ф. Погорілком підходи й в умовах конституційно-правової модернізації в сучасній Україні. Більшість реформаторських ініціатив сьогодні можна охарактеризувати переважно мірою як структурні реформи. Йдеться зокрема про зміни у системі виконавчої влади, судову реформу, реформу органів охорони правопорядку, місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою тощо. Але на сьогодні вкрай важливим є саме функціональні реформи у цих та інших сферах конституційного життя, підготовка концептуальних засад яких має відбуватися на міцній науковій основі.

Відповіді на багато викликів конституційно-правової дійсності в сучасній Україні можна знайти у працях В. Ф. Погорілка.

У сучасних умовах, коли Президентом України сформовано Конституційну Асамблею та виникла необхідність внесення в чинну Конституцію України змін та доповнень, на перший план виходять питання про конституціоналізм, конституційне будівництво, конституційний лад, конституційний процес, конституційний механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, організацію та функціонування державної влади та місцевого самоврядування тощо.

Значною мірою усі ці проблеми були в орбіті наукових інтересів Віктора Федоровича. У зв'язку з цим його ідеї на даному етапі привертають до себе все більшу увагу.

За своє життя вчений написав і надрукував багато наукових праць, присвячених актуальним питанням теорії конституційного права та державного будівництва. Загалом перу В. Ф. Погорілка належить понад 200 наукових праць. Принаймні він завжди скромно в усіх звітах та біографічних довідках називав саме цю кількість. У царині інтересів В. Ф. Погорілка – теорія Конституції України, питання її юридичної природи й основних принципів, розвиток конституційного законодавства та вдосконалення державності, проблеми конституціоналізму, конституційного процесу та політичної системи суспільства, механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування тощо. Особливе значення він приділяв питанню зміцнення зв'язків наукових досліджень з практикою конституційного будівництва, підвищенню їх теоретичного рівня.

Активною була його організаторська, експертна та законопроектна діяльність. Так, за його безпосередньої участі було підготовлено науковий прогноз «Державотворення і вдосконалення правового регулювання суспільних відносин в Україні» до Комплексного прогнозу науково-технічного і соціально-економічного розвитку України на 1996–2015 роки.

Особливо активно була участь Віктора Федоровича у законопроектній роботі. Головним її напрямом був конституційний процес, який почався після проголошення Декларації про державний суверенітет України. Так, ще протягом 1990–1992 рр. за його участі була підготовлена Концепція та проект нової Конституції України. Крім того, В. Ф. Погорілко брав участь у підготовці офіційного проекту Конституції як член Конституційної комісії, Робочої групи та як науковий експерт. Особливо активізувалась ця діяльність з 1994 р. після обрання Верховної Ради XIII скликання. Тоді було підготовлено й подано до Верховної Ради України новий, альтернативний проект Конституції України, який одержав назву – «Проект Конституції України Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України».

Одночасно В. Ф. Погорілко входив до складу однієї з секцій Конституційної комісії Верховної Ради України з підготовки офіційного проекту, а потім – до складу Робочої групи Конституційної комісії з підготовки офіційного проекту Конституції України. Підготовлений цією Робочою групою протягом вересня-листопада 1995 р. Проект Конституції України після його доопрацювання був схвалений Конституційною комісією і поданий на розгляд Верховної Ради України.

Одночасно з процесом підготовки проекту Конституції України і внесення змін до чинної Конституції України В. Ф. Погорілко брав активну участь у підготовці важливих законопроектів. Зокрема, за його учас-

ттю готувались проекти законів «Про громадянство», «Про статус народного депутата України», «Про громадські об'єднання», «Про оборону», «Про Конституційний Суд», «Про інформацію», «Про всеукраїнський і місцевий референдуми», «Про Збройні Сили України», «Про вибори народних депутатів», «Про постійні комісії Верховної Ради України», «Про прокуратуру», «Про об'єднання громадян», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про економічну самостійність України», «Про національну безпеку», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про столицю України – місто-герой Київ» та ін.

Основні зусилля очолюваної професором В. Ф. Погорілком школи конституційного права були спрямовані на створення теоретичних основ реалізації Конституції та її пропаганду, популяризацію. Основними темами наукових досліджень були «Теоретичні проблеми реалізації нової Конституції України», «Конституційно-правові проблеми безпосередньої демократії в Україні», «Конституційно-правові проблеми організації державної влади в Україні», «Джерела конституційного права України», «Конституційно-правові відносини».

За редакцією В. Ф. Погорілка було опубліковано значну кількість наукових праць, колективних та індивідуальних монографій, підручників, навчальних посібників тощо. Так, у 1999 р. за його редакцією було підготовлено фундаментальний підручник «Конституційне право України», який був першим такого роду виданням в Україні. Також у 2000 р. за участю В. Ф. Погорілка та підтримкою Українського центру правничих студій було підготовлено і опубліковано підручник для студентів вищих юридичних навчальних закладів «Конституційне право України» (за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики).

До найвагоміших здобутків очолюваної В. Ф. Погорілком наукової школи слід віднести двотомний підручник «Конституційне право України. Академічний курс» (Т. 1. – 2006, за ред. В. Ф. Погорілка; Т. 2. – 2008, за ред. Ю. С. Шемшученка).

Ідеологом двотомного академічного видання був Віктор Федорович. Утім, у його планах був і більш масштабний проект – 10-томний курс сучасного конституційного права, роботу над яким він мріяв розпочати після виходу двотомного видання.

Перший том академічного курсу побачив світ у 2006 році (у співавторстві з В. Л. Федоренком). Це видання стало останньою працею В. Ф. Погорілка. Другий том Академічного курсу, який вийшов у 2008 р., став даниною пам'яті В. Ф. Погорілку.

В. Ф. Погорілко був одним з фундаторів теорії інформаційного права України. Ще на початку 90-х років В. Ф. Погорілко брав участь у підготовці проекту першого на теренах СНД Закону «Про інформацію». У 2006 р. були опубліковані науково-практичний коментар «Інформаційне законодавство України» та колективна монографія «Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні», співавтором яких був В. Ф. Погорілко. У результаті проведених досліджень було концептуально обґрунтовано необхідність розробки і прийняття Інформаційного кодексу України, у розробці одного з проектів якого брав участь В. Ф. Погорілко.

В. Ф. Погорілка поправу можна вважати й родоначальником вітчизняної школи муніципального права. Так, у 2001 за його ініціативою та редакцією вийшов перший в Україні підручник з муніципального права України. У 2006 році вийшло друге видання цього підручника, а у 2009 – третє, яке стало даниною пам'яті Віктора Федоровича.

Варто зазначити й те, що з червня 2001 р. при Інституті діяв Центр місцевого самоврядування, засновниками якого був Інститут та Київська міська рада. З моменту утворення та до останніх днів свого життя Центр очолював В. Ф. Погорілко.

Віктор Федорович був людиною і вченим високого авторитету і активної громадянської позиції, володів глибокою логікою мислення і високою лекторською та ораторською майстерністю. Його виступи на наукових конференціях, в аспірантських, студентських та інших аудиторіях завжди викликали жвавий інтерес.

Багато зробив він і для підготовки наукових юридичних кадрів вищої кваліфікації. Під його науковим керівництвом було захищено 3 докторські та понад 40 кандидатських дисертацій з актуальних питань конституційного права та місцевого самоврядування. Утім, в автобіографічних довідках та звітах він завжди скромно вказував, що підготував близько 20 кандидатів наук.

Наукові здобутки Віктора Федоровича були відмічені державою. Так, за участь у розробці проекту Конституції України та активну законотворчу роботу його було нагороджено орденом «За заслуги» III ступеня (1996 р.); за активну наукову роботу – орденом «За заслуги» II ступеня (1999 р.). Також Віктора Федоровича було нагороджено Почесною Грамотою Верховної Ради України та Почесною Грамотою Кабінету Міністрів України, почесними відзнаками ряду міністерств і відомств України. У 2003 році йому було присвоєне почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». У 2004 р. за участь у підготовці «Юридичної енциклопедії» удостоєний звання лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки. Його нагороджено медалями «В пам'ять 1500-річчя Києва» (1982 р.) та «Ветеран праці» (1987 р.).

Наукові здобутки Віктора Федоровича відмічені науковою громадськістю. Як одного з провідних українських конституціоналістів свого часу його у 1994 році було обрано членом-кореспондентом Академії правових наук України. А 2004 р. В. Ф. Погорілка було обрано дійсним членом (академіком) цієї академії.

У 2002 йому присуджено премію НАН України ім. М. П. Василенка. В. Ф. Погорілко двічі ставав лауреатом конкурсу на краще юридичне видання, який проводиться Спілкою юристів України (1999 р., 2000 р.).

Із 2003 р. В. Ф. Погорілко – член-кореспондент Національної академії наук України.

Широко відомою була громадська та політична діяльність В. Ф. Погорілка. У 1990 р. він був головним науковим консультантом Групи наукових консультантів Секретаріату Верховної Ради УРСР (за сумісницт-

До 75-річчя з дня народження В. Ф. Погорілка

вом). Також він був заступником Голови Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів України (1993–1994 рр.), членом Національної ради з питань телебачення і радіомовлення (1994–1999 рр.), членом Міжвідомчої комісії з питань місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України (з 1998 р.), заступником Голови Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення (з 2001 р.), членом Спілки юристів України (з 1998 р.), Товариства конституційного права (з 1998 р.), Громадської ради експертів із внутрішньополітичних питань (з 2000 р.), Міжнародної асоціації конституційного права (з 2001 р.).

У Віктора Федоровича було надзвичайне поєднання особистих якостей, що утворюють його особистісний портрет. Він був чуйною та інтелігентною людиною, повністю відданою своїй професії. Його знали, шанували та цінували не лише як відомого вченого та педагога, а й мудру людину, яка завжди готова прийти на допомогу. Особиста скромність, толерантність, принциповість і порядність Віктора Федоровича завжди викликали повагу колег.

Віктор Федорович Погорілко ще за життя став легендою і залишається у пам'яті всіх, хто його знав, кого він вчив, кому допоміг, хто вивчає його праці та цікавиться проблемами теорії конституційного права та сучасного конституціоналізму, муніципального та інформаційного права, хто навчатиметься в аспірантурі та працюватиме в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, становленню конституційно-правових досліджень у якому присвятив своє життя цей вчений та педагог.